

A graphic of a barcode with vertical black bars of varying widths on a yellow background. The title text is overlaid on a white rectangular area that spans across the barcode.

TRANSITIE NAAR DUURZAAMHEID

ZEVEN PRINCIPES OM TE WERKEN AAN DE GROENE ECONOMIE

EEN BIJDRAGE AAN DE VOORBEREIDING OP RIO+20 IN 2012

Jan Jonker, Jos Reinhoudt, Harry te Riele

TRANSITIES NAAR DUURZAAMHEID

Zeven principes om te werken aan de Groene Economie

Een bijdrage aan de voorbereiding op Rio + 20 in 2012

Jan Jonker, Jos Reinhoudt, Harry te Riele

Essay, september 2011¹

1. Met dank aan Martijn Messing voor zijn feedback op eerdere versies van dit artikel.

SAMENVATTING

Het tot stand komen van een Groene Economie zal de komende decennia in alle geïndustrialiseerde landen een scheidslijn markeren tussen twee tijdperken. De opgave om die Groene Economie te realiseren is de centrale maatschappelijke uitdaging van dit moment. In dit essay wordt naar deze opgave gekeken vanuit een transitieperspectief. Kern van dit transitieperspectief is de samenleving zo te organiseren dat ieder de juiste prikkels en ontwikkelpaden krijgt om zijn eigen bijdrage te leveren aan een Groene Economie. In dit essay willen we nagaan hoe Nederland gunstig uit deze periode tevoorschijn kan komen.

Materieel gezien staat in een Groene Economie het denken in cycli centraal. Dat is wezenlijk iets anders dan wat nu soms nog onder 'duurzaam' verstaan wordt: het verhalen van schade aan de planeet op burgers of bedrijven. Het bekend dat er vanuit een cyclische manier van produceren en consumeren gekeken wordt naar grondstofstromen, producten en product-dienstcombinaties, en dat er gerekend wordt met een integrale (kost)prijsberekening. De Groene Economie is een kringlooeconomie. Dit staat haaks op de gangbare, lineaire inrichting van de economie. Het ombouwen van onze huidige 'schroothoop'economie naar een kringlooeconomie gaat niet vanzelf. Integendeel: het betekent een regelrechte omwenteling. Verschillende basisprincipes uit de bedrijfseconomie moeten op de schop; wat een fors stempel zal drukken op vele aanpalende mechanismen in de samenleving.

Om een soepele en snelle transitie naar een Groene Economie te stimuleren, stellen we in dit document zeven principes voor, gevolgd door enkele praktische mechanismen die daaruit volgen. Voorafgaand daaraan lichten we enkele kernbegrippen toe en zetten we beknopt de urgentie van deze transitie uiteen.

INLEIDING

In 2012 viert het Brundtland Rapport 'Our Common Future' zijn vijftiende verjaardag en is het twintig jaar geleden dat de UN World Summit in Rio plaats vond. Twee memorabele bakens in een weerbarstig proces van maatschappelijke, institutionele en organisatorische verduurzaming. Zijn we in de afgelopen 25 jaar opgeschoten in dat proces? Het antwoord is duidelijk 'ja'. Door ervaring, soms door schade en schande, zijn in toenemende mate alle maatschappelijke geledingen bij verduurzaming betrokken geraakt. Het is duidelijk dat enkele duurzaamheidsissues (waaronder demografische wijzigingen, schaarste en geopolitieke verschuivingen) van blijvende aard zijn. Op dit moment wordt het maatschappelijke debat over duurzaamheid² vooral gevoerd door burgers en bedrijven. Terugkijkend kan gezegd worden dat *alle* partijen, met alle moeite die dat met zich meebrengt, 'de bocht hebben ingezet'³: overheid, kennisinstellingen, advieskantoren, bedrijfsleven, consument, intermediairs en actiegroepen. Hoe vloeiender de omslag gaat, hoe minder economische en psychologische schade ons land oploopt. Maar er zijn verschillende fricties.

Een complicatie is dat niet alle maatschappelijke onderwerpen in hetzelfde tempo de draai maken. In de transitiedynamiek lopen sommige thema's en systemen⁴ vóór; andere komen meer achter de ontwikkelingen aan. Uiteindelijk moeten ze allemaal, al schurend en schrankend, de bocht om naar duurzaamheid, waarbij allerlei niet-duurzame impulsen ze in de weg zitten. Verschillen de systemen al in tempo, binnen de systemen blinken de spelers ook niet uit in synchroon zwemmen. Overheden, issue-groepen en wetenschappers lopen soms ver voor de troepen uit en dan weer mijlenver er achteraan. Veel ondernemers en aandeelhouders worden pas actief als hun jaarresultaat in gevaar is. Een derde punt van frictie is dat elke maatschappelijke component die op de schop gaat, een eigen dynamiek heeft. Daardoor is het onvermijdelijk dat de ene aanpassing meer tijd vergt dan de andere, net zoals een politieverordening gemakkelijker aan te passen is dan de grondwet.

Wat is een Groene Economie?

De term 'Groene Economie' werd in 1989 voor het eerst gebruikt door Pearce et al. (1989). Zij constateerden dat duurzame ontwikkeling niet mogelijk is in de huidige economie, die afhankelijk is van uitputtelijke bronnen, zoals olie en steenkool, en waarbij de grondstoffen van de aarde ondergeschikt zijn aan economische groei (UNEP, 2011). Het groene economische model is koolstofdioxidearm, efficiënt in het gebruik van natuurlijke bronnen en sluit geen groepen mensen uit. Het VN Milieuprogramma (UNEP) definieert de Groene Economie als volgt: "an economy that results in improved human well-being and social equity, while significantly reducing environmental risks and ecological scarcities."

Deze redenering legitimeert vergaande interventies in de oude economie. Zonder ingrijpende interventies zou de boel weleens tot stilstand kunnen komen. De huidige eurocrisis kan hierbij dienen als een afschrikwekkende illustratie. Bovendien is bij herhaling gevalideerd onderzoek gedaan waaruit blijkt dat de kosten voor het negeren van het duurzaamheidsvraagstuk op langere termijn hoger zijn dan de kosten van de investeringen die bijdragen aan oplossingen. Het getuigt dus van goed koopmanschap om de principes van de Groene Economie zo snel mogelijk in te zetten als leidend beginsel bij beleidsmaatregelen.

2. We volstaan hier met een gangbare definitie van 'duurzaamheid': "Het voorzien in de behoefte van de huidige generatie zonder hiermee voor toekomstige generaties de mogelijkheden in gevaar te brengen om in hun eigen behoeften te voorzien" (Brundtland, 1987). Zie voor een overzicht van definities en het debat daarover Jonker, Diepstraten en Kieboom (2011).

3. De volgende alinea's zijn ontleend aan het essay 'Denken over Systeem Finance', Programma Leren voor Duurzame Ontwikkeling, 1 september 2011, waarbij de tekst hier en daar is aangescherpt en ingekort.

4. Denk bij 'systemen' aan functies als energievoorziening, productie en consumptie, landbouw en voeding, zorg en verzekering, financiering, bouw, zorg en ruimtelijke ordening.

Transities naar Duurzaamheid

Dat dit niet gebeurt, leidt tot tal van begrijpelijke verwijten aan Nederlandse beleidmakers, bestuurders en beslis-sers. De dynamiek is in omringende landen sterker dan hier. De innovatiegraad in Nederland blijft achter. Het lukt maar nauwelijks om sociale componenten van duurzaamheid voldoende bij het debat te betrekken. Het is niet gelukt onze kennisvoorsprong en morele leiderschap uit de jaren '80 en '90 om te zetten in een toonaangevende marktpositie. De overheid is en passant vooral met onderling 'gedoe' bezig⁵. Terwijl omringende landen (Duitsland, Engeland, Denemarken) stevig doorstomen richting Groene Economie, is het bij ons de vraag of de dynamiek rond duurzaamheid het volume - en daarmee de impact - bereikt dat gewenst is in het licht van de lange-termijn positie van de Nederlandse economie. Waar Nederland vroeger gezien werd als gidsland, bungelen we nu onderaan de duurzaamheidsbenchmarks.

Het gaat allang niet meer om de vraag óf duurzaamheid een blijvend uitgangspunt wordt voor de economie, maar om de vraag hoe de realisatie van een Groene Economie versneld kan worden en welke rol ons land hierbij gaat spelen. Juist hier gaat het mis. Er is geen 'masterplan' in de maak. Het ontbreekt aan visie. Ambitieuze doelstellingen zijn ver te zoeken. Er bestaat geen uitgewerkte strategie die passend is bij onze natuurlijke sterkte(n). We dobberen zonder kompas op een zee van belangen en tegenstrijdigheden. Deze stuurloosheid komt de positie van ons land niet ten goede. Deze teleurstellende situatie past niet bij ons traditionele organisatietalent, onze graad van kennis over duurzaamheid en onze creatieve talenten. Het past al helemaal niet bij een land waarbij bij herhaling de burgers laten zien in beweging te willen komen als het gaat om duurzaamheid en de toekomst.

Van terzijde naar ter zake

Overheden, ondernemingen, financials, burgers

Zonder overmatige opgewektheid laat het politieke, institutionele en organisatorische landschap rond duurzaamheid zien dat het in 25 jaar – zij het soms schoorvoetend – van een *terzijde* een *ter zake* aan het worden is. Dat is ronduit positief.

Van de kant van de overheid verschenen in vijftig jaar bij herhaling en onder verschillende noemers beleidsaanzetten om het proces naar duurzaamheid te versnellen en dat via een innovatieroute in te zetten. Ook op dit moment ontwikkelen bijvoorbeeld provincies, gemeenten en interregio's steeds luider en scherper een eigen duurzame visie op onder meer energie, mobiliteit, gezondheid en werkgelegenheid. Vaak wordt daarin - zij het soms aarzelend - gekozen voor het 'lokaliseren' – van die sectoren. Met een tijdschijf van zo'n 25 jaar wordt dan gekozen voor autarkie op die terreinen. Monitors (PBL, RIVM e.a.) houden de vorderingen in de gaten.

Bij uiteenlopende bedrijven is zichtbaar hoe duurzaamheid langzamerhand de directiekamers binnenkomt, hoe er positie wordt gezocht en strategie wordt ontwikkeld. Ondernemingsinterventies zitten vaak nog sterk in de hoek van de efficiencymaatregelen, maar in praktisch alle bedrijfsklassen zijn positieve uitschieters die het denken richting echte transitie een stap verder brengen.

Ook aan de kant van de financiering zit er schot in de zaak, deels omdat duurzaamheid in onze voornaamste exportlanden (Duitsland, Engeland) zo belangrijk wordt, deels omdat de financiële sector zelf overladen is met kritiek over zijn praktijken in de jaren '90 en 2000. Er zijn denklijnen, rekenmethoden, koplopers, allianties, internationale normen; er is juridische dynamiek, er zijn 'flagship'-products en er zijn managementprincipes. Duurzaamheid in die kringen wegdenken, kan niet meer.

Tot slot is er de 'gewone' consument die op een huis-tuin-en-keuken manier 'iets' met duurzaamheid moet of wil, in de supermarkt, thuis en op vakantie. Sommige initiatieven groeien uit tot inspirerende trekkers (zoals Urgenda), maar meestal vinden aanpassingen slechts mondjesmaat plaats, tegen de achtergrond van een wereld waarin bezuinigen en kiloknallers de boventoon voeren.

5. Illustratief is het document: Informatie en Analyse voor de 'Staat van de Economie', Standpunten over de sterke en zwakke punten van de Nederlandse economie, de plek van Nederland in diverse (internationale) ranglijsten, Ministerie van E, L & I, Den Haag, 10 augustus 2011.

Agenda 21 en Rio+20

Het jaar 2012 belooft memorabel te worden. Vijfentwintig jaar na Brundtland en twintig jaar na de eerste Rio World Summit vindt tussen 4 en 6 juni de United Nations Conference on Sustainable Development 'Rio + 20' plaats in Rio de Janeiro, Brazilië. Deze 'summit' past in een traditie van topbijeenkomsten als in Johannesburg, New York, Kyoto, Kopenhagen en niet te vergeten Rio de Janeiro zelf. 'Rio 1992' markeerde de lancering van 'Agenda 21': het VN-programma rond duurzame ontwikkeling. Agenda 21 bevatte een actieplan dat globaal, nationaal en lokaal zou moeten worden nageleefd door organisaties van de VN, andere overheden, en de belangrijkste organisaties op alle gebieden waarin mensen het milieu beïnvloeden. Deze agenda is het eerste wereldomvattende programma gericht op duurzaamheid in actie. Vijf jaar na het verschijnen van het Brundtland rapport lag er een samenhangend pakket maatregelen van veertig hoofdstukken, waaraan 179 naties hun goedkeuring gaven. Een pakket met focus, prioriteiten, implementatie en realiteit. Dat was uniek en gaf richting. Rio 1992 gaf daarmee hoop voor de toekomst.

Intusschen zijn we twintig jaar verder, is het Millennium Assessment uitgevoerd, zijn de Millennium Development Goals (MDGs) opgesteld en is het UN Global Compact Programma gelanceerd. Tegelijkertijd is mede dankzij de geflopte en inspiratieloze klimaatop in Kopenhagen twijfel gerezen over de rol en impact van 'world summits'. Besluiteloosheid, gekonkel en gefoezel, politieke spelletjes, mooipraterij, last-minute beslissingen en nog een heleboel meer hebben de merkbeleving – de 'brand' - van dit soort summits geen goed gedaan.

En toch, en tóch komt er in de zomer van 2012 een Rio+20. Onder de titel 'Making it Happen' is het doel ditmaal: "... to secure renewed political commitment for sustainable development, assess the progress to date and the remaining gaps in the implementation of the outcomes of the major summits on sustainable development, and address new and emerging challenges." Twee thema's staan daarbij centraal: (1) a Green Economy in the context of sustainable development and poverty eradication; and (2) the institutional framework for sustainable development. Punt 2 is te lezen als een uitwerking van de hoe-vraag; het doel wordt samengevat in punt 1. Dat gedroomde doel, een Groene Economie, duurzame ontwikkeling en uitbanning van armoede, is natuurlijk fantastisch.

De twee thema's van Rio+20 - een Groene Economie en een institutioneel raamwerk, beide in het licht van duurzame ontwikkeling - zijn te interpreteren als poging om barrières in het proces naar een duurzame maatschappij uit de weg te ruimen. Maar mogelijk is het nog belangrijker dat de agenda van Rio+20 aandacht vraagt voor ons economische doen en laten. Ruim veertig jaar na 'Limits to Growth' en vijfentwintig jaar na 'Our Common Future' komt ons economisch organiseren centraal te staan. Daarmee verschuift de aandacht in het proces van duurzame ontwikkeling van 'natuur en milieu' naar 'economie'. Natuurlijk valt er kritiek te geven op het feit dat nu pas het idee

About Rio+20

"The United Nations Conference on Sustainable Development (UNCSD) is being organized in pursuance of General Assembly Resolution 64/236 (A/RES/64/236). The Conference will take place in Brazil on 4-6 June 2012 to mark the 20th anniversary of the 1992 United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), in Rio de Janeiro, and the 10th anniversary of the 2002 World Summit on Sustainable Development (WSSD) in Johannesburg. It is envisaged as a Conference at the highest possible level, including Heads of State and Government or other representatives. The Conference will result in a focused political document. The objective of the Conference is to secure renewed political commitment for sustainable development, assess the progress to date and the remaining gaps in the implementation of the outcomes of the major summits on sustainable development, and address new and emerging challenges."

(bron: <http://www.uncsd2012.org/rio20/index.php?menu=17>)

Transities naar Duurzaamheid

van de Groene Economie in de politieke en internationale schijnwerpers komt te staan. Had dat niet veel eerder al gekund of zelfs ontmoeten? Misschien, maar laten we een debat over kritiek in deze maar even laten voor wat het is.

In dit essay ontwikkelen we een economisch gedreven kijk op de transitie naar een Groene Economie. De basisgedachte van een economische visie is eenvoudig: individuen, bedrijven en andere instituties reageren op prikkels. Sommige prikkels leiden tot duurzaam gedrag, andere lokken juist onduurzame activiteiten uit, zoals vervuiling of uitputting van grondstoffen. De centrale opgave is dan de samenleving zodanig met elkaar in te richten en waar mogelijk te sturen, dat adequate prikkels duurzaam organiseergedrag uitlokken en 'perverse prikkels' gaandeweg verdwijnen. Een alternatief zou zijn duurzaam gedrag op een of andere manier wettelijk af te dwingen. Wij denken dat dat minder effectief is.

We benutten dit essay vervolgens om de 'drivers' te benoemen die een Groene Economie kunnen stimuleren. Het document is gericht op de Nederlandse regering, die in internationaal verband haar standpunten kan uitdragen. Het gaat in deze dus niet om de eigen verantwoordelijkheid van burgers en bedrijven, maar om wat overheden kunnen doen om de juiste voorwaarden en kaders te scheppen die leiden tot duurzamer gedrag bij alle partijen. De overheid heeft hiervoor een beperkt aantal instrumenten tot haar beschikking, zoals: wetgeving, belastingen, subsidies, convenanten, voorbeeldgedrag en lobby naar andere partijen toe. We realiseren ons dat de handelingsruimte om nieuwe instrumenten te ontwikkelen of bestaande instrumenten aan te passen vaak beperkt is, maar het creëren van een lange-termijnkader dat uitstijgt boven de waan van de dag en de conflicterende belangen van het dagelijkse politiek debat – maken echte transities mogelijk. Landen als Duitsland, Engeland, Denemarken, Brazilië en, sinds kort, China laten dat in hun beleid op weg naar een Groene Economie duidelijk zien.

DE UITDAGINGEN VAN DUURZAAMHEID

Er bestaat een overweldigend aantal onderzoeken naar de belangrijkste uitdagingen op duurzaamheidsgebied – zie bijvoorbeeld het al eerder aangehaalde Millennium Assessment en de Sustainability Survey van SustainAbility en GlobeScan (2009). Het is daarmee niet zinvol onderzoek naar de degradatie van natuurlijke systemen en de oorzakelijke invloed van de mensheid hierop opnieuw te doen. Als het 'Limits to Growth' onderzoek uit 1972 als een vertrekpunt gekozen wordt, zijn gaandeweg alle thema's wel benoemd en meer dan eens uitputtend onderzocht. Als maatschappij zijn we ons er steeds breder van bewust wat er aan de hand is en dat daar iets mee moet gebeuren (NMP, 2007, Duurzaamheidskompas, 2009, SCP, 2010). Of, om het in de woorden van Hajer (2011:17) te zeggen: "De grote lijnen van de duurzaamheidsuitdaging zijn genoegzaam bekend. Het probleem is niet dat de mensen de boodschap niet horen, het probleem lijkt veel meer dat er een overtuigend handelingsperspectief ontbreekt."

Elk lijstje, van overbevissing tot grondstofuitputting en van inter-generationale vervuiling tot armoede is verschillend per gebied, per bevolkingsgroep en per land. Iedere analyse leidt zo tot eigen prioriteiten. Toch is er weinig discussie meer over wat de belangrijkste issues zijn. Een lijstje met duurzaamheidsuitdagingen ziet er meestal ongeveer zo uit:

- Uitputting grondstoffen, inclusief (fossiele) brandstoffen, water en zeldzame aardmaterialen
- Vervuiling, plastic soep, chemische stoffen, verzuring
- Verwoesting van ecosystemen en daarmee van biodiversiteit, ontbossing, erosie
- Armoede en daardoor: honger, migratie, ziekte, conflicten, ellende
- Verlies van sociaal kapitaal (het maatschappelijke 'wij') en gebrek aan betrokkenheid bij de omgeving.

Ook andere indelingen zijn denkbaar. Verder worden energie en klimaat vaak gecombineerd tot één issue. Armoede kan uitgebreid worden met andere sociale problemen, zoals rechteloosheid, geweld, corruptie, enz. Verder zijn alle issues met elkaar verbonden door een netwerk van causale relaties. Of - om het nogmaals met Hajer (2011:21) te zeggen: "De belangrijke duurzaamheidsvraagstukken van versnelde klimaatverandering, voortgaand biodiversiteitsverlies en de wetenschap dat het draagvlak van de aarde bij een groeiende wereldbevolking verder op de proef zal worden gesteld, zijn bekend. Klimaatverandering, biodiversiteitsverlies, voedselvoorziening en materiaalgebruik zijn grote en samenhangende uitdagingen. Om in 2050 met negen miljard mensen over voldoende grondstoffen, voedsel, water en energie te kunnen beschikken en de toegang tot die grondstoffen veilig te kunnen stellen, zijn fundamentele veranderingen nodig. Daaraan zullen zowel ontwikkelingslanden

als opkomende economieën en westerse economieën hun aandeel moeten leveren." Het is dus niet zinvol één van de problemen te willen oplossen en aan de andere geen aandacht te geven. Symptoombestrijding - hoe noodzakelijk op sommige momenten ook - is daarmee op langere termijn geen oplossing en werkt soms zelfs contraproductief. Het is ook weinig zinvol de verantwoordelijkheid voor een mogelijke oplossing alleen bij een overheid, bij bedrijven of bij burgers te leggen. Per definitie kunnen 'losse' partijen op zijn best komen tot suboptimale oplossingen.

Onze recente geschiedenis – en zeker van de afgelopen 25 jaar - laat zien dat suboptimals wel onmiddellijk leed bestrijden, maar – hoe navrant en vaak onmenselijk ook - eigenlijk altijd te laat en onvolledig. Voor het pad naar een Groene Economie is een andere, meer fundamentele, insteek gewenst. Eén die focust op de lange termijn. Eén die een kader aanreikt waarin een onderscheid tussen links of rechts irrelevant wordt. Eén waarin het begrip 'common good' weer zijn waarde terug krijgt. Een dergelijke insteek is principiëler van aard en wordt concreet gemaakt aan de hand van mechanismen die successievelijk en in relatie tot elkaar uiteindelijk leiden tot transitie. Want de conclusie twintig jaar na Rio en vijftienvintig na Brundtland is onvermijdelijk en onverbiddeijk: bewustwording over duurzaamheid is een breed onderkend fenomeen, maar de stap daarna, de stap richting fundamentele verandering van onze principes en mechanismen om te komen tot duurzaamheid wordt nog maar mondjesmaat gezet en is daarmee te mager om acute issues te adresseren. Waar het echt om moet gaan, is het vinden van achterliggende principes en mechanismen die beïnvloed kunnen en moeten worden. Die basismechanismen zijn belangrijker dan de issues zelf. Hieronder gaan we in op die principes en mechanismen.

DE RIO+20-PRINCIPES ALS ONDERSTEUNING VAN TRANSITIE

In plaats van de issues separaat te willen oplossen, lijkt de enige mogelijke 'marsroute' op weg naar een Groene Economie: het systeem dat deze ontsparingen heeft veroorzaakt, gaandeweg integraal corrigeren. Dat dat kan, lijkt steeds vaker mogelijk. Recente crises hebben, hoe merkwaardig ook, een positieve invloed op de veranderingsbereidheid – zowel nationaal als internationaal. Langzaam raken we eraan toe met elkaar principes af te spreken en op

Transities naar Duurzaamheid

grond daarvan institutionele mechanismen te introduceren. Die principes samen zijn voorwaarden om te komen tot praktische interventies die de daadwerkelijke transitie helpen vormgeven. Hieronder presenteren we een aantal van die principes. We noemen ze de 'Rio+20-principes'. Ze gaan allemaal over houdbare verbanden tussen hier en daar, en gisteren, nu en straks; en over het doortrekken van duurzame uitgangspunten die nu al in de kiem aanwezig zijn.

De Rio+20-principes zijn richtinggevend zonder dwingend te zijn en bieden daardoor ruimte voor situationele interpretatie – hier in een Westerse maatschappij, maar ook elders. Dat is van belang om niet in de valkuil van het 'not invented here' syndroom te vallen. Daarnaast is het van belang om principes te hanteren die partij of 'regering' overstijgend zijn – ongeacht een tijdelijk gemandateerde kleur op links of rechts. Wij denken dat onderstaande principes aan deze eisen voldoen.

1. Meervoudige waardecreatie

Meervoudige waardecreatie is een leidend beginsel van productie. De kern van dit principe is dat er een ander, genuanceerder winstbegrip gehanteerd wordt, waarin niet alleen het financiële resultaat van een onderneming een plek heeft. De bijdrage aan

het oplossen van maatschappelijke issues komt daarmee meer centraal te staan, veel meer dan het maximaliseren van financieel rendement of ego. Deze meervoudigheid draagt bij aan de robuustheid van de onderneming en dempt onze neiging tot sub-optimalisering, waarbij ieder voor zich het beste probeert te realiseren zonder daarbij de negatieve effecten voor anderen in beschouwing

te nemen. Robuustheidsdenken draagt bij aan continuïteit en benadrukt het feit dat ondernemingen geen losstaande entiteiten zijn, maar een integraal deel van de maatschappij. Als efficiency écht in conflict komt met robuustheidsdenken, dan wint in de regel de laatste.

2. Achterblijvers financieren innovatie

Heffingssystemen (belastingen, premies, heffingen) functioneren zodanig dat achterblijvers bijdragen aan de inspanningen en risico's van de voorhoede. Voorbeelden zijn gemakkelijk te bedenken: grijze energie wordt duurder om mee te betalen aan de aanloop- en innovatierisico's van groene energie. Nieuwe proteïneproducten worden in de startfase mede gefinancierd door varkensvleesomzet. Er wordt geregeld dat de moeilijkste innovatiefasen vereenvoudigd worden via kruisfinanciering. Dit is een relatief eenvoudige manier om onzichtbare maatschappelijke kosten, zoals vervuiling en uitputting van grondstoffen, mee te laten wegen in de prijsvorming.

3. Een hernieuwde balans tussen lokaal en globaal

Er is een hernieuwde balans tussen lokaal en globaal. Als zaken invloed hebben op wat zich lokaal afspeelt, maar de lokale of regionale organisaties kunnen er geen invloed op uitoefenen, dan dreigt vervreemding. Een voorbeeld is het footloose kapitaal

dat via valutabeurzen over de wereld flitst. Een mede daaruit voortkomende kredietcrisis raakt lokale gemeenschappen, maar die beschikken niet over mogelijkheden hun belangen te verdedigen. Lokaliseer dus waar het kan en zinvol is. Voorbeelden zijn te vinden in nieuwe regionale entiteiten rond energie, gezondheid of voedsel.

4. Totale kosten van bezit zijn leidend

De totale kosten van bezit (Total cost of ownership, TCO) zijn het uitgangspunt, niet alleen de aanschaf- of verkoopprijs. Dit houdt in dat bedrijven en consumenten zich mede verantwoordelijk voelen voor wat er verderop of terug in de keten gebeurt. Voorbeelden zijn te vinden in energie- of watergebruik en 'embedded' grondstoffen over het hele levensloop-netwerk. Verantwoordingsystemen zijn hierop ingericht.

5. Cyclisch gebruik van grondstoffen

Er wordt gedacht in vérgaande levenscycli: cyclisch gebruik van grondstoffen waarbij afstanden bovendien kort gehouden worden (close-loops). Producenten realiseren zich dat hun grondstoffen voortkomen uit afval uit een vorige schakel, en dat hun restproducten weer voedsel zijn voor de volgende. Belastingssystemen zijn hierop ingericht voor alle betekenisvolle materiële stromen: auto's, voeding, wasmachines, drinkwater, huizen, energiedragers...

6. De vervuiler betaalt

Het aloude principe 'de vervuiler betaalt' wordt rigoureus doorgevoerd. Organisaties gaan rekening houden met directe aansprakelijkheid op daden die het milieu op korte of lange termijn schade berokkenen, ook als de schade pas veel later optreedt.

Dit betekent in feite een hernieuwde bevestiging van het voorzorgsprincipe zoals vastgelegd in Rio '92.

7. Vrijheid om verantwoord te handelen

Zoveel mogelijk keuzevrijheid bij producenten en consumenten, mits ze in hun doen en laten aan deze principes voldoen. De overheid moet zo weinig mogelijk sturen door middel van verboden of voorgeschreven middelen, methoden of technieken, maar duidelijke en ambitieuze doelen en kaders geven. Dit geeft burgers en bedrijven de vrijheid om verantwoord te handelen. De doelen en kaders kunnen gebaseerd zijn op bestaande governance frameworks, zoals het Earth Charter en het mensenrechten framework van Ruggie. Controlemechanismen (juridisch, intervisies, zelforganisatorisch) zijn eerder principle-based dan legalistisch, want strikte wetgeving ijlt vaak na en belemmert op die manier innovatie.

Bovenstaande principes kunnen samen een richtinggevend 'kader' vormen om ook op de lange termijn bij te dragen aan de ontwikkeling van en de transitie naar een Groene Economie. In het transitie-proces kunnen bestaande, maar juist ook nieuwe maatregelen (o.a. wetten, regels, subsidies, belastingen) getoetst worden aan deze Rio+20-principes. Als ze aan deze principes voldoen, leiden de voorgestelde maatregelen tot het vergroenen van de economie. De maatregel zorgt er dan voor dat de markt de juiste prikkels krijgt om te vergroenen. Als maatregelen niet aan de principes voldoen, leveren ze kennelijk 'perverse prikkels' op, prikkels die niet leiden tot verduurzaming van de economie. Zo vormen deze Rio +20 principes dus een 'beoordelingsmodel' voor individuele maatregelen en zijn ze een eerste stap op weg naar het vormgeven van economisch-sociaal handelen met het oog op het bewust stimuleren van een Groene Economie.

MECHANISMEN VOOR TRANSITIE

Principes verliezen hun waarde als zij niet vertaald en uitgewerkt kunnen worden in concrete maatregelen. Daarom stellen we aanvullend enkele mechanismen voor die gericht zijn op het maken van snelheid en 'volume' op weg naar een Groene Economie.

Elk van deze mechanismen zou moeten voldoen aan de principes hierboven. We willen geen complete lijst met alle denkbare maatregelen presenteren; onderstaande mechanismen dienen ter inspiratie voor beleidsmakers. We hopen dat er een discussie ontstaat over meer en andere mechanismen die voldoen aan de Rio+20-principes, zodat meer en effectievere prikkels geïntroduceerd worden die leiden tot een Groene Economie.

I. Vergroening van de belastingen

De maatschappelijke kosten voor vervuiling kunnen zichtbaar gemaakt worden door het aanpassen van het belas-

Transities naar Duurzaamheid

tingsysteem. Wegenbelasting naar CO₂-uitstoot in plaats van naar voertuiggewicht is hiervan een voor de hand liggend voorbeeld, net als het koppelen van de OZB aan het energielabel van een huis. Feitelijk wordt zo de fiscaliteit een hefboom voor verandering.

Deze maatregel is een voorbeeld van een uitwerking van de principes 2, 6 en 7: het doel (schone lucht) wordt gestimuleerd door schone auto's en huizen financieel aantrekkelijker te maken ten koste van meer vervuilende auto's en huizen. Achterblijvende autofabrikanten worden geprikkeld om ook schonere auto's te maken, woningbezitters om hun huis te isoleren.

In aanvulling op zo'n belastingmaatregel kan bijvoorbeeld met verzekeringsmaatschappijen afgesproken worden dat energiezuinige auto's ook korting krijgen op WA-verzekeringen. Dit sluit aan op het principe van meerwaardige waarde creatie: de verzekeraar gebruikt zijn product om het gewenste einddoel te bereiken.

1. Feed in-Principe invoeren

Het feed-in tarief is een bij wet geregelde vergoedingsstructuur, bedoeld om de versnelde adoptie van energie uit duurzame bronnen (zoals zonnecellen, windkracht, biomassa en aardwarmte) gedurende lange tijd te bevorderen. Omdat vooralsnog de kosten van het opwekken van energie door middel van duurzame bronnen hoger ligt dan die uit fossiele brandstoffen, ligt het feed-in tarief hoger dan de marktprijs van grijze energie. Het idee van het feed-in tarief is ontwikkeld in Duitsland door Herman Scheer en wordt behalve in Duitsland ook met succes toegepast in Spanje (zonne-energie) en Denemarken (windenergie). Met het feed-in principe wordt lange termijn stabiliteit gecreëerd, wat innovatie en investeren bevordert. Nu er succesvolle ervaring is opgedaan met dit principe, zou het aan te bevelen zijn om dit ook toe te passen op andere terreinen, zoals voedselproductie, wonen, werken of recreatie. Het op deze manier uitrollen en toepassen van het feed-in principe zou gezien kunnen worden als een relatief gemakkelijk in te voeren overgangsregeling.

Het feed in principe is een illustratie van een mechanisme gebaseerd op de principes 2 en 3: onduurzame technieken, zoals stroom uit kolencentrales, betalen mee aan het verder ontwikkelen van groene elektriciteitsopwekking, wellicht in lokale of regionale energiecoöperaties.

2. Producenten blijven eigenaar van producten

Onze huidige economie is gebaseerd op bezit, niet op het gebruik van producten. Daardoor verschuiven de verantwoordelijkheid en aansprakelijkheid steeds van eigenaar. Van een product moet duidelijk zijn wat er in de verschillende gebruiksfasen mee gebeurt. De verantwoordelijkheid hiervoor zou moeten liggen bij de producenten. Als die verplicht zijn het product (en de verpakking) terug te nemen aan het einde van een gebruikperiode, vormt dit een stimulans om te ontwerpen voor hergebruik, bijvoorbeeld volgens cradle to cradle-principes. Ook zal er zo een verschuiving optreden van verkoop naar verhuur en lease en dus van eigendom naar gebruik. Voor de fabrikant wordt het dan van belang producten te ontwikkelen die een zo lang mogelijke levensduur hebben of die simpel en zo maximaal mogelijk gerecycled kunnen worden. En dat geldt dan niet alleen voor wasmachines en broodroosters, maar ook voor woningen en auto's. Binnen ons Westerse denken past dit uitstekend in een diensten- of belevings-economie.

Dit mechanisme is een uitwerking van de principes 4 en 5: de totale kosten van het gebruik staan centraal, en producenten worden uitgedaagd na te denken over cyclische productiesystemen.

3. Energieneutraal bouwen versnellen

In 2020 moet de Energie Prestatie Coëfficiënt (EPC) van woningen gedaald zijn naar 0. Bij een EPC van 0,0 wordt op langjarig gemiddelde geen energie verbruikt voor de elementaire energiebehoeften van de woning: verwarming, warm tapwater, ventilatie en verlichting. Technisch is het nu al mogelijk om met een EPC van 0 te bouwen, maar dat kost extra investeringen die de (toekomstige) bewoner van een pand er (nog) niet voor over heeft. Door het percentueel verhogen van 'grijze' energietarieven kunnen fondsen gecreëerd worden die uitsluitend bestemd zijn voor het aanpassen van de bestaande woningen en het investeren in de infrastructuur van nieuwe woningen. De jaarlijkse aanpassing kan op basis van dit soort fondsen een stuk sneller gaan. Op een termijn van ongeveer tien jaar zouden in ieder geval nieuw te bouwen gebouwen energie moeten produceren, in plaats van consumeren. In de glastuinbouw is dit in de afgelopen jaren gelukt. Nu de utiliteits- en woningbouw nog.

Dit mechanisme is een uitwerking van principe 2: een eenvoudige heffing leidt tot een verschuiving in investeringen, waardoor een verbetering ontstaat.

4. Nieuwe financieringsconstructies

Innovaties zijn vaak lastig door te voeren, omdat de investeerder (bijvoorbeeld een projectontwikkelaar) geen baat heeft bij duurzamere producten (energie-neutrale woningen zijn duurder om te bouwen, terwijl het lange termijnvoordeel bij de bewoner belandt, niet bij de ontwikkelaar). Dit leidt tot patstellingen: terwijl technisch iets kan en van waarde is, gebeurt het desondanks niet. Om dit soort patstellingen te voorkomen zijn nieuwe financieringsconstructies nodig. Te denken valt aan o.a. een Robin Hood Tax of een Hypotheek voor Technologische Infrastructuur. Hoogst waarschijnlijk zal dit soort nieuwe financieringsconstructies ook aanleiding zijn voor het opstellen van nieuwe fiscale regels, maar het is aan de markt om met creatieve oplossingen te komen.

De principes 1 en 7 zijn in dit mechanisme duidelijk herkenbaar: financiers helpen een maatschappelijk probleem op te lossen, de overheid schrijft niets voor, maar ziet erop toe dat alles binnen de regels gebeurt.

EPILOOG: LAVEREN TUSSEN DROOM EN DAAD

In het voorgaande zijn meerdere principes en transitie-mechanismes geschetst die samen de drivers kunnen vormen om te komen tot een Groene Economie. De urgentie om daar naar toe te werken is kort aangestipt, en het lijstje met duurzaamheidsissues dat we noemen staat nauwelijks nog ter discussie. Nieuw onderzoek zal zeker leiden tot andere details, maar in hoofdlijnen is het duurzaamheidsvraagstuk in kaart gebracht. De overtuiging dat er nu iets moet gebeuren om de Groene Economie van de grond te krijgen, wordt breed gedeeld. De geschiedenis van de afgelopen 25 jaar en langer laat ook zien dat er aan ambities en intenties geen gebrek is.

De Rio+20-c kan vanuit historisch perspectief gezien worden als de zoveelste Earthsummit, een topontmoeting uit een lange traditie, voorbestemd om te mislukken wegens gekissebis en gebrek aan daadkracht.

Rio+20 is ook te zien als een logische volgende stap in het proces op weg naar duurzame ontwikkeling. Dat dat een lastig, complex en daardoor vaak stroperig proces is, behoeft geen betoog. De vraag 'hoe' we duurzame ontwikkeling daadwerkelijk realiseren, is relatief nieuw.

Transities naar Duurzaamheid

De twee centrale thema's voor Rio +20 laten zien dat het economische doen en laten steeds meer de kern van de discussie over duurzame ontwikkeling aan het worden is. Op het gevaar af 'de natuur' uit het oog te verliezen, komt steeds meer de vraag centraal te staan hoe we onze economie omvormen tot een Groene Economie. In ongeveer 25 jaar hebben we een ommezwaai gemaakt van een milieuperspectief naar een economische analyse. Dat is bemoedigend. Niet omdat 'het milieu' er niet meer toe doet, maar omdat langzamerhand het besef doordringt dat duurzaamheid bepaald wordt door de wijze waarop wij onze maatschappij en onze belangrijkste instituties organiseren.

Duurzaamheid is daarmee terecht - en misschien wel heel laat - een organisatievraagstuk geworden. Gelet op de urgentie van de vraagstukken, moet de vooralsnog veelbelovende notie van een 'Groene Economie' snel omgezet worden in concrete korte- en lange-termijn maatregelen. Maatregelen die niet alleen hier, in Nederland of Europa, toepasbaar zijn, maar die ook op alle mogelijke andere plekken in de wereld, al dan niet situationeel vertaald, gebruikt kunnen worden. Want zonder die concretisering liggen – en zeker niet voor de eerste keer – cynisme en apathie op de loer.

Doel van de hier voorgestelde principes en mechanismen is om op relatief korte termijn 'perverse prikkels' uit te bannen: prikkels die nu nog 'ingebakken' zitten in ons lineaire economische denken, die aantoonbaar leiden tot verspilling, armoede, schaarste en uitputting en verwoesting.

We willen toe naar een welvarende samenleving die ook op lange termijn houdbaar is. Dat was de centrale gedachte van 'Limits to Growth', van 'Our Common Future' en van 'Rio 1992'. Er zal volop ruimte blijven voor ondernemerschap, innovatie en groei, maar meer dan tot nu toe zullen we in de inrichting van de economie de prijs moeten gaan betalen voor 'externaliteiten'. Lang was onze economie gebaseerd op de gedachte dat energie, schone lucht, vers water en grondstoffen voor eeuwig bijna gratis beschikbaar waren; nu weten we dat dat niet zo is. *There is no such thing as a free lunch*, zei Milton Friedman, en hij had gelijk. Daarom moeten we de hier voorgestelde transitiemechanismen zo snel mogelijk toepassen.

We dromen van een Groene Economie, maar "tussen droom en daad staan wetten in de weg, en praktische bezwaren." Rio+20 geeft de mogelijkheid met elkaar na te denken over en te werken aan het wegwerken van die wetten en praktische bezwaren.

BRONNEN EN REFERENTIES

- Brundtland, G.H. (1987). *Our Common Future*, Oxford: Oxford University Press
- Duurzaamheidskompas (2009) (Working Paper), *Duurzaamheidskompas 2009. Welke duurzaamheidsthema's zijn hot?*, MarketResponse, Schuttelaar & Partners
- Hajer, M. (2011). *De energieke samenleving; Op zoek naar een sturingsfilosofie voor een schone economie*, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Jonker, J. (red.) (2011). *Duurzaam Denken Doen*, Deventer, Kluwer
- Jonker, J. Diepstraten, F. en Kieboom, J. (2011). *Inleiding in maatschappelijk verantwoord en duurzaam ondernemen; Chronologisch overzicht en Verklarende woordenlijst*. Deventer, Kluwer
- Meadows, D.H., Meadows, D.L., Randers, J. and Behrens III, W.W. (1972). *Limits to growth*, New York: Universe
- MNP (2007), *Nederland en een duurzame wereld. Armoede, klimaat en biodiversiteit. Tweede duurzaamheidsverkenning*, Bilthoven: Milieu en Natuurplanbureau
- NCDO (2011). Kennisdossier 'Groene Economie', <http://www.ncdo.nl/docs/uploads>
- Pearce, D., Markandya, A. and Barbier, E.B. (1989). *Blueprint for a green economy*, London: Earthscan
- Sociaal Cultureel Planbureau (2010), *Sociaal en Cultureel Rapport 2010*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- UNEP (2011). *Towards a Green Economy: Setting the stage for a Green Economy Transition*, retrieved August 13th 2011, www.unep.org/greeneconomy

Over de auteurs

Jan Jonker is hoogleraar 'Duurzaam Ondernemen' aan de Radboud Universiteit Nijmegen (Nijmegen School of Management). Hij schreef en/of redigeerde o.a. *Visies op Maatschappelijk Ondernemen* (2000), *CSR across Europe* (2004), *Management Models for CSR* (2006), *Management Models for the Future* (2009), *Old Concepts and New Horizons* (2010) en *Duurzaam Denken Doen* (2011). De komende jaren staan voor hem geheel in het teken van duurzaam ondernemen en welke fundamentele veranderingen in dat verband in en door organisaties gerealiseerd kunnen en moeten worden.

Jos Reinhoudt is adviseur Duurzame Ontwikkeling en Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen. In de afgelopen jaren adviseerde hij tal van grote en kleinere bedrijven en overheden over onderwerpen als transparantie, duurzame strategievorming en ketenverantwoordelijkheid. Hij verkondigt zijn opvattingen over duurzaamheid in tal van weblogs, praatjes, artikelen en gastcolleges. Zijn ambitie is een bijdrage te leveren aan het denken over een Groene Economie.

Jan en Jos zijn beiden betrokken geweest bij het project 'Our Common Future 2.0' in 2010-2011 (www.ourcommonfuture.nl). Jan in de rol van initiator, Jos in de rol van redacteur. De ambitie van het OCF 2.0 Project was om in een periode van negen maanden met een groep van ongeveer 400 mensen het 'Our Common Future' rapport uit 1987 opnieuw te schrijven. Dit project werd op 20 mei 2011 afgesloten met een grootschalige conferentie en het ten doop houden van het boek 'Duurzaam Denken Doen' (Kluwer). De tweede druk van dit boek verschijnt in het najaar van 2011.

Harry te Riele houdt van innovatie en van complexe systemen in de samenleving. Hij richt zich op visievorming en interventies voor maatschappelijke systeemveranderingen. Duurzaamheid is een belangrijk thema in zijn werk. Sinds oktober 2009 werkt hij als zelfstandig adviseur onder de naam Storm CS Consultants for Societal Transitions, Rotterdam. Hij is Associate met Erasmus University Rotterdam / Dutch Research Institute For Transitions (DRIFT).

De opgave om een Groene Economie te realiseren is de centrale maatschappelijke uitdaging voor onze maatschappij. Het tot stand komen daarvan markeert een scheidslijn tussen twee tijdperken. Het realiseren van die Groene Economie zal om een fundamentele verandering in denken en organiseren vragen. In dit essay wordt naar deze opgave gekeken vanuit een transitieperspectief. Kern van dit perspectief is de samenleving zo te organiseren dat ieder de juiste prikkels en ontwikkelpaden krijgt om een eigen bijdrage te leveren. Hier willen we nagaan hoe Nederland gunstig uit deze transitie tevoorschijn kan komen. Om een soepele en snelle transitie te stimuleren, worden daarom een aantal principes en maatregelen voorgesteld. De auteurs zijn op verschillende manieren betrokken vragen rond duurzaamheid en transitie.